

И НАСТАВА И НАУКА

(Снежана Божанић, *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје*, Нови Сад: Филозофски факултет 2020, стр. 273)

Издавачка продукција Филозофског факултета у Новом Саду обогатила је 2020. године факултетску уџбеничку библиографију публикацијом *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје*. Ауторка нареченог уџбеника је Снежана Божанић, редовна професорица Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. У фокусу њеног интересовања нашла се једна врло комплексна и важна тема без чијег савладавања је практично немогуће разумијевање сложених процеса у развоју нашег друштва, не само током средњег века већ и у наредним периодима. Та чињеница довољно говори о важности и значају реализованог подухвата.

Основни текст *Уџбеника* подијељен је на шест тематских цјелина, додатно разрађених кроз више складно повезаних ужих насловних јединица. На самом почетку (*Реч аутора*, стр. 7) професорица Божанић, укратко и јасно, образлаже мотиве који су је подстакли да напише уџбеник. У првом реду то је потреба да се обимна материја из привредне историје Србије у средњем вијеку систематизује, концентрише на једном мјесту, начини њен цјеловит преглед, а све с циљем што ефикаснијег савладавања и усвајања градива предвиђеног наставним планом и програмом студија историје. Руководећи се темељним принципом сваког, па и факултетског образовања – а то је стална жеља за усавршавањем и ширењем знања, ауторка се определијелила да уџбеник, иако то за овај тип публикације није било нужно, буде обогаћен и научним апаратом. Захваљујући бројним напоменама (преко 1100), поред јасног увида у изворе и литературу коришћене приликом писања, олакшано је прикупљање релевантне библиографије свима који желе да науче и сазнају више о одређеним темама из привредне историје средњовјековне Србије.

Прва тематска цјелина заправо представља уводни дио уџбеника (*Увод*, стр. 9–28). Кроз њега ауторка упознаје читаоце са почецима истраживања и степеном истражености привредних тема у нашој

историографији (стр. 9–18). Корени озбиљнијег проучавања привредних прилика на нашем поднебљу везани су за имена Стојана Новаковића и Константина Јиречека. Њихова истраживања, иако спровођена и објављивана у последњој четвртини XIX вијека, и данас леже у основи сваког озбиљнијег проучавања читавог низа питања из домена привредне историје на нашем подручју у средњем вијеку. Ауторка потом даје краће прегледе свих значајних истраживања распоређених по областима, пратећи историографску продукцију све до данашњег времена. Дио њеног елаборирања обухвата и сажет приказ важнијих корпуса средњовјековних повеља, писама, правних споменика, канцеларијских аката, те раних османских дефтера, који гледано у цјелини, представљају неисцрпан извор за различита проучавања, између осталих и за она из домена привредне историје. Од користи је напоменути да је у овом дијелу уџбеника ауторка указала и на значај проучавања у наслову назначене теме (стр. 18–26), послије чега је, краћим прегледом, образложила саму структуру уџбеника (стр. 26–28).

Након врло прецизних и концизних уводних излагања, читаоци се у другој тематској цјелини упознавају са најзначајнијом привредном граном у средњовјековној Србији – земљорадњом (*Земљорадња*, стр. 29–102). Излагање је започето прегледом средњовјековног оруђа подијељеног у двије основне категорије: ручни алат и оруђе које се није могло користити без употребе сточне запреге (стр. 29–35). Важно је назначити да је сточну запрегу у посматраном периоду углавном чинио пар волова, мада је њихов број могао бити и већи. Од ручних алата у употреби су били: мотика, ашов, лопата, објетелица, коса, срп, косир, сјекира и нож, док се од оруђа за чију је употребу била неопходна сточна запрега користило рало и плуг. Свему томе ауторка је посветила адекватну пажњу дајући најосновније податке о изгледу, примјени, те изворима на основу којих је засвједочена њихова употреба у средњем вијеку.

Подједнако студиозно професорица С. Божанић посветила се и обрадивим површинама, као и њиховом одржавању (стр. 35–41). Нарочито је тежак и дуготрајан процес био претварање необрадивог у обрадиво земљиште. Да би се дошло до нових парцела, тзв. крчевина, означиваних у средњовјековним српским документима још и терминима *лаз*, *требеж* или *ледина*, било је потребно много уложеног труда и упорности. Поред података о крчевинама, дате су и основне карактеристике њива и ступова (*стлопова*). Врло прегледно и јасно појашњени су радови на наведеним пољопривредним површинама. Ауторкино излагање прати календар обављања свих послова, почевши од припремних радова и орања, преко сјетве и жетве, па све до

вршидбе. С обзиром на то да је календар послова зависио од климатских карактеристика терена, разумљиво је да су пољопривредни радови у мјестима са медитеранском и блажом климом почињали знатно раније од оних у мјестима са нешто суровијим климатским условима.

Саставни дио ове тематске цјелине су и културе које су се узгајале у средњовековној Србији. Почевши од различитих врста житарица – пшенице, проса, овса, јечма, ражи, спелте (пира, купиника), којима је ауторка понаособ посветила посебну пажњу (стр. 41–66), обрађене су и легуминозе/махунарке – сочиво, боб, сланутак (стр. 67–78), а затим и индустријско биље – лан, конопља и хмељ (стр. 78–82).

Адекватна пажња посвећена је повртарству (стр. 82–86), воћарству (стр. 86–90) и виноградарству (стр. 91–102). Од повртарских култура у изворима је забиљежен узгој бијелог и црног лука, празилука, те купуса и репе. Претпоставља се да су у средњовјековним вртovima гајене и роткве, тикве и паприке. У подручјима са повољнијом климом забиљежен је и узгој лубеница и диња. Поред тога, свако домаћинство настојало је да има засађену понеку воћку. Важно је назначити да су постојале и веће површине под воћем. Од воћних култура извори помињу орах, трешњу, дуд, крушку, јабуку, оскорушу, шљиву. У приморским крајевима узгајани су лимун, поморанца, смоква, нар. Виноградарство је обухватало више сложених послова, у уџбенику врло садржајно образложених. Дат је и веома лијеп преглед развоја виноградарства у средњовјековној Србији. И у нашим средњовјековним виноградима узгајале су се црне и бијеле сорте, од којих се правило црно и бијело вино. Изворима засвједочене бијеле сорте су *требјанска лоза* и *тамјаника*. Образложен је и сам процес подизања винограда. Он је захтијевао доста уложеног труда и времена. Због тога су површине под виноградима биле нарочито цијењене и заштити винограда се посвећивала посебна пажња.

Трећа тематска цјелина посвећена је сточарству (*Сточарство*, стр. 103–130). Овај сегмент привреде се у средњовјековним српским земљама може посматрати кроз три вида сточарења: сточарство као пратећа дјелатност земљорадње, основно занимање професионалних сточара влаха, и сточарство на великим феудалним властелинствима. Ауторка врло прегледно и јасно указује на организацију сточарства, обавезе и права влашког становништва. Указано је и на примјену нових метода које су временом допринијеле појави специјализованих грана. Дио ове тематске цјелине су и површине намењене за испашу и припрему сијена (стр. 103–114). Поред основних података о пашњацима, како оним кориштеним током цијеле

године тако и оним сезонским на којима је стока проводила вријеме у зимским или љетним мјесецима, читаоци имају прилику да се упознају и са карактеристикама ливада, сенокоса и забела, те да, на основу презентованих података, компаративном анализом врло лако уоче основне разлике међу њима.

Ту су и подаци о домаћим животињама узгајаним у средњем вијеку (стр. 115–121). Поред говеда, налазимо податке о узгоју свиња, оваца, коза и других животиња. Обиле занимљивих и важних података професорица Божанић доноси и у одјељцима посвећеним риболову (стр. 121–124), лову (стр. 124–127) и пчеларству (стр. 127–130).

Рударство је обрађено у четвртој тематској цјелини (*Рударство*, стр. 131–191). Пратећи развој ове привредне гране на нашем простору још од античког периода, на чију технику се наслањало и раносредњовјековно рударење, ауторка с правом указује на значај и улогу Саса у интензивирању рударства на нашем подручју од половине XIII вијека (стр. 131–137). Након тога проф. Божанић је, према устаљеној и прихваћеној подјели у историографији, груписала најзначајније руднике и рударске басене те приступила њиховој појединачној обради (стр. 137–176). Излагање је, не без разлога, почела Брсковом, које заузима посебно мјесто у историји српске средњовјековне привреде и друштва. Затим слиједи Рудник под Штурцем, Рудишта, Трепча, Копорић, Плана, Остраћа, Запланина, Ливађе, Беласица, Ковачи, Бело Брдо, Ново Брдо, Јањево, Трешњица, Липник, Црнча, Зајача, Бохорина, Крупањ, Глухавица, Железник, Сребреница, Остружница, Фојница, Бусовача, Крешево, Дежевица, Дусина, Каменица, Ђеће и Олово. О свима њима ауторка доноси најзначајније податке (годину јављања у изворима, врсту копане руде, те значајније друштвене и привредне токове самих мјеста).

Поштујући логичан слијед, језгровито је обрађен начин и организација рада у рудницима (стр. 176–183). Читаоци могу да се упознају са читавим низом оновремене рударске терминологије. Објашњени су појмови мјерно поље, узбој, шурф, маршанин, цех, штолна, мулох и многи други. Представљени су алати које су користили оновремени рудари, а детаљно је елаборирано рударско предузетништво и право (стр. 184–191).

Пета тематска цјелина посвећена је трговини (*Трговина*, стр. 192–231). Најприје је дат краћи преглед развоја трговине, одакле се види да је интензивирање ове дјелатности било у уској вези са полетом у рударству изазваним доласком и ангажовањем њемачких рудара Саса (стр. 192–196). Временом је повећана потражња за племенитим металима на ширем

европском тржишту, које се захваљујући посредничкој улози у првом реду трговаца из приморских градова, нарочито Дубровчана, почело у значајној мјери снабдијевати продуктима из наших богатих рудника. Појачани промет људи и робе, сасвим разумљиво, позитивно је утицао како на оживљавање старих и отварање нових путних праваца тако и на процес урбанизације, даући притом и значајан импулс развоју осталих привредних грана које су обезбјеђивале разноврсност артикала у трговачкој размјени. Ауторка је врло прегледно и јасно образложила начин и организацију трговачке дјелатности. Поред индивидуалног ангажмана, средњовјековна трговина познавала је и систем заједничког пословања више трговаца удружених у трговачка друштва (стр. 196–198). Пажња је такође посвећена царинском систему (стр. 198–201), те дубровачкој средњовјековној караванској трговини (стр. 201–206). Обрађени су појединачно како артикли извоза из Србије – племенити метали (сребро, бакар, злато, олово), коже, восак, сирење, текстилни производи и сировине (црвац, сирови свила, рујевина, склавине и раша), дрво и стока (стр. 206–221), тако и артикли увоза – со, различите врсте тканина, вино, оружје, стакло и луксузни предмети, те тзв. мрчарије, где је спадала различита занатска, мануфактурна и бакалска роба (стр. 221–231).

Последња, шеста тематска цјелина резервисана је за занатство (*Занатство*, стр. 232–247). Почевши од мануелног рада и вјештина у средњем вијеку, ауторка је најпре прецизно појаснила термине *хитрост*, *хитрац*, *рукодјелац*, *технитарије*, *мајстор* и дала краћи преглед развојних фаза занатства у средњовјековној Србији (стр. 232–235). Затим је веома прегледно извршена класификација заната и занатских дјелатности (стр. 235–239). Професорица Божанић определијелила се за подјелу заната према главном материјалу обраде: метал, камен, глина, сировине биљног и животињског поријекла, издавајући због особености производње у посебну групу одјевну струку. Тако на страницама овог уџбеника читаоци могу да пронађу објашњења за преко педесет термина везаних за занат и занатску дјелатност.

Посебна пажња посвећена је и занатским организацијама познатим под називима *гилда*, *цех*, *братовитина*, *корпорација* или *еснаф* (стр. 239–242). Она су прецизним прописима регулисала занатску производњу и рад чланова организације. Иако карактеристичне за приморске градове, одређени изворни подаци као што су свједочанства о организацији живота и производње у Новом Брду, помен *Каније шустера* и протомајстора ван градитељства, указују на постојање ових организација и у насељима у

унутрашњости. Размотрена је и улога протомајстора. Излагање о овој привредној грани ауторка је заокружила прегледом заната и занатске дјелатности у руралним и урбаним срединама (стр. 242–247). На тај начин читаоци су заправо добили једну цјеловиту слику из које се најлакше види позиција и улога занатлије у нашем средњовјековном друштву.

И технички гледано, уџбеник је изузетно добро реализован: текст је обогаћен са 12 графичких приказа распоређених према садржају на одговарајућа мјеста. На самом крају налази се списак скраћеница (стр. 248), као и списак извора и литературе (стр. 249–273). Укратко речено, *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје* оставља утисак цјеловитог прегледа привредних прилика у средњовјековној Србији који ће, поред читалачке публике из редова студената, засигурно пронаћи бројне поклонице и бити од користи свима који желе да употпуне своја знања из ове области.

Бојан Крунић*

* kronicbojan855@gmail.com